

Tussen Geest en maakbaarheid
Vernieuwing bij de PKN en de Remonstranten

Spreuken 19: 21

“Een mens maakt allerlei plannen,
wat wordt uitgevoerd, is het plan van de Heer.”

Dick Schreinders
'Onontgonnen land'

Anneke van der Velde
april, 2021

Inhoudsopgave

Inleiding	blz. 2
I Vernieuwing bij de Remonstranten	blz. 4
a Geschiedenis	blz. 4
b Inhoud	blz. 5
c Structuur	blz. 7
II Vernieuwing bij de Protestantse Kerk Nederland	blz. 10
a Geschiedenis	blz. 10
b Inhoud	blz. 11
c Structuur	blz. 14
d Ruimzinnig pionieren	blz. 15
III Vernieuwing bij de Remonstranten en de PKN vergeleken	blz. 18
a Inhoudelijk	blz. 18
b Organisatie	blz. 18
IV Conclusies en aanbevelingen	blz. 24
Bibliografie	blz. 30

Inleiding

Al een aantal jaren ben ik geboeid door de vraag of de kerk in deze tijd relevant kan zijn. Hoe kan het geloof, gebaseerd op oude geschriften, leerstellingen en tradities- betekenis hebben in een eigentijdse context, terwijl de kerk de afgelopen decennia -gezien de afname in leden en bezoekers- de boot flink heeft gemist. De samenleving is in een versneld tempo van ontwikkeling terecht gekomen ('not a change of era, but an era of change'¹), en de kerk heeft dat niet kunnen bijbenen.² Slechts met grote moeite en verlaat probeert ze nog enigszins aansluiting bij het huidige tijdsgewricht te vinden door te vernieuwen en naar buiten te treden.

Aansluitend op mijn belangstelling voor bovenstaande is de vraag welke betekenis kerken zichzelf toedichten in deze tijd. Om het maar eens in oude geloofstermen te vatten: wat is het 'heil' dat zij willen brengen?³ In het verleden heb ik daar al verschillende artikelen over geschreven.⁴ Daarin heb ik me vooral gefocust op de 'ruimzinnige'⁵ kant van het kerkelijk spectrum. Het boeit me hoe een geloofsbeleving die zich kenmerkt door zoeken en ruimte nemen en geven, verbinding zoekt met de eigentijdse samenleving en hoe zij daar waarde aan toe denkt te voegen.

De spanning die mensen daarin ervaren tussen de 'maakbaarheid' van een dergelijk proces en 'de werking van de Geest' vind ik interessant. In mijn werk als coördinator van de Leergemeenschap Pionieren binnen de Protestantse Kerk Nederland (PKN) heb ik die spanning vaak gevoeld. Een proces van vernieuwing heeft plannen nodig, moet gemonitord worden, moet worden geëvalueerd en bijgesteld. Tegelijkertijd wordt er met een proces van vernieuwing in de kerk per definitie gewerkt aan iets wat de mensen die eraan werken ervaren als 'ongrijpbaar', 'niet maakbaar', ons 'menselijk plannen en kunnen te boven gaand'.⁶ Juist aan de ruimzinnige kant van de kerk wordt in dergelijke processen vaak ruimte gevraagd voor 'de Geest': het ongrijpbare, datgene wat waarde heeft en het verschil maakt, maar niet altijd zichtbaar is.

In dit essay zoom ik vooral in op de methodiek en inhoud van vernieuwen van beide kerkgenootschappen, waarbij ik de aanpak van de PKN (pionieren) vergelijk met de aanpak van de Remonstranten (innovatiepredikanten), om te komen tot aanbevelingen voor de

¹ Paus Franciscus, 2015.

² Remmelt Meijer en Peter Wierenga, *Herkerken. De toekomst van geloofsgemeenschappen*. Amersfoort, 2020.

³ Workshops van Rianne ten Voorde en Sake Stoppels tijdens pionierstrainingen.

⁴ <https://www.nieuwwij.nl/personen/anneke-van-der-velde>: 'Ruimzinnig pionieren: uien pellen en diamanten delven', 2019. 'Jezus ter sprake brengen. Geloofscommunicatie op pioniersplekken', 2018. 'Teveel of te weinig Jezus', 2018. 'Vrijzinnigheid en pionieren: een mooie match!', 2017.

⁵ Term wordt -voor zover traceerbaar- voor het eerst gebruikt door Anne van der Meiden, 23-4-1999. In de pioniersbeweging opnieuw geïntroduceerd door Mechteld Jansen en Janneke Nijboer.

⁶ Interviews 4,5 en 6.

Remonstranten. De PKN is al sinds 2005 bezig met vernieuwen; de Remonstranten hebben sinds 2017 een nieuwe impuls gegeven aan innovatie. Wat kunnen de Remonstranten van de voorsprong -in tijd- van de PKN leren? De identiteit en de activiteiten van de individuele vernieuwings- en pioniersplekken komen slechts zijdelings aan de orde.

Mijn vraagstelling is dus: 'Wat kunnen de Remonstranten leren van het pionieren binnen de PKN?' Ik zal me daarbij met name richten op het ruimzinnige pionieren binnen de PKN-pioniersbeweging. Die is qua motivatie en inhoud het best te vergelijken met de vernieuwingsbeweging van de Remonstranten. Natuurlijk valt er ook door de PKN het nodige te leren van de Remonstranten. Maar dat is niet de vraagstelling van dit essay.

Voor dit essay heb ik drie pioniers van de PKN en drie innovatiepredikanten van de Remonstranten geïnterviewd. Zij hebben mij gevraagd anoniem te worden geciteerd.

In de eerste twee hoofdstukken zal ik de geschiedenis rondom vernieuwing bij de Remonstranten en de PKN beschrijven. In het derde hoofdstuk maak ik een vergelijking. Daarbij heb ik inhoud en organisatie proberen te onderscheiden. Tenslotte kom ik met enkele conclusies en aanbevelingen voor het vernieuwingsproces van de Remonstranten.

Dit schrijven heeft in overleg met mijn begeleiders Christa Anbeek en Peter Nissen de vorm gekregen van een 'essay'. Een volwaardige masterscriptie leek hen wat teveel van het goede, gezien de scripties die ik al heb geschreven. Daar ben ik ze zeer dankbaar voor. Het voorliggende document is dan ook geen wetenschappelijke analyse, maar beoogt een vrij instrumentele vergelijking te geven van de beide vernieuwingsaanpakken en gefundeerde aanbevelingen te doen.

Ook ben ik dank verschuldigd aan de Remonstrantse gemeenten in Meppel en Hoogeveen, die mij de tijd en faciliteiten hebben geboden om deze proponentsscriptie te schrijven.

Toen mij in maart bleek dat de evaluatie van de innovatie bij de Remonstranten gaande was, heb ik mijn essay versneld afgerond. Ik vond het van belang dat de analyse die ik in deze vergelijking doe, zou worden meegenomen in de evaluatie.

Anneke van der Velde

I Vernieuwing bij de Remonstranten

a Geschiedenis

In 2017 kreeg de vernieuwing bij de Remonstranten een nieuwe impuls, in de vorm van ‘vernieuwingsplekken’, of ‘innovatieplekken’. Er kwam een bezinning op gang waarin de Remonstranten zich afvroegen hoe zij met nieuwe vormen nieuwe doelgroepen konden bereiken. De succesvolle reclamecampagne die gestart was in 2014 en in 2016 een vervolg kreeg, leidde er mede toe dat er intern werd gereflecteerd op hoe mensen de kerk zouden ervaren als ze die voor het eerst zouden bezoeken. Een van de huidige innovatiepredikanten stelt: ‘Ze zouden zich rot schrikken’.⁷

Uitkomst van deze reflectie was, dat er onder leiding van Christa Anbeek (hoogleraar Remonstrants seminarium) en Joost Röselaers (algemeen secretaris Remonstranten) een plan werd gemaakt om vernieuwende initiatieven in gang te zetten. Dit vertaalde zich in beleid tussen 2017-2020, waarin gekozen werd voor ‘vernieuwingsplekken’. Uiteindelijk heeft dit beleid zijn beslag gekregen in de Beleidsvisie 2020- 2030: ‘Remonstranten, een bezield verband’.

In de beleidsvisie wordt gekozen voor een ‘tweesporenbeleid’. Enerzijds wordt er gesproken over ‘vernieuwing’ van binnen naar buiten. In vrijwel alle Remonstrantse gemeenten staat dat hoog op de agenda. ‘Het gaat er bij deze focus om contacten te leggen met mensen buiten de eigen gemeente door hen een passend aanbod te doen en hen zo kennis te laten maken/ te interesseren voor onze christelijke traditie.....’⁸

Anderzijds zal er ‘innovatie’ plaats moeten vinden: een kleiner spoor, dat zich richt op van buiten naar binnen.⁹ Dit laatste is een experiment, een soort laboratorium waar onderzoek wordt gedaan en van alles wordt uitprobeerd.¹⁰ De gedachte erachter is, dat zowel geleidelijke vernieuwing als radicale innovatie én de wisselwerking tussen beide nodig zijn voor een duurzame toekomst.¹¹

De innovatie rust op twee pijlers: nieuwe doelgroepen en nieuwe theologie; Christa Anbeek - hoogleraar Remonstrants Seminarium en begeleider van de Learning Community van innovatiepredikanten- spreekt over ‘zinspeelruimte’.¹² Haar theologie is een belangrijk uitgangspunt voor de vernieuwing. In dit ‘van buiten naar binnen’- proces spelen

⁷ Interview 2.

⁸ ‘Remonstranten, een bezield verband. Beleidsvisie 2020-2030’, november 2020. blz.15.

⁹ Vergelijk ook de modellen: verwelkomen, opzoeken en uitzenden van het pionieren. Uit brochure: ‘Pionieren vanuit de Protestantse Kerk Nederland’, blz. 13.

¹⁰ Special Ad Rem, 7 oktober 2020.

¹¹ Vergelijk <https://www.protestantsekerk.nl/thema/mozaiek-van-kerkplekken>, 2019.

¹² Special Ad Rem 7 oktober 2020.

innovatiepredikanten een centrale rol. Als kenmerken van het model van vernieuwing en de interactie tussen gemeenten en innovatiepredikanten worden in het beleidskader genoemd:

- Gemeenten met een innovatiepredikant hebben ook een gemeentepredikant die zorgt voor de reguliere pastorale taken. Dit kan dezelfde persoon zijn, maar dat hoeft niet;
- De innovatiepredikanten werken relatief onafhankelijk van die gemeente en zoeken landelijke ondersteuning en aansturing bij de Learning Community.
- Betrokkenheid van de gemeente bij hun begeleiding moet nog nader worden uitgewerkt.
- Er wordt gestreefd naar een regionale spreiding van innovatiepredikanten en zij zijn ook betrokken bij regionale samenwerking
- Er wordt gekeken naar de beloning en de aard van de aanstelling van innovatiepredikanten.
- Innovatiepredikanten werven actief middelen ter ondersteuning van hun activiteiten.

In de afgelopen jaren zijn vier innovatie plekken gecreëerd die elk hun eigen vorm en opzet kennen. Er werken op dit moment vier predikanten (4x0,4), met een tijdelijke aanstelling. Christa Anbeek heeft 0,3 fte voor de Learning Community. Deze Learning Community speelt een belangrijke rol voor de innovatiepredikanten. Daarbij gaat het erom van elkaar te leren en bijgeschoold te worden. De taakgroep Personeel Gemeente & Innovatie monitort en evalueert het proces van innoveren en ontwikkelen.

b Inhoud

De innovatie rust op twee pijlers: nieuwe doelgroepen en nieuwe theologie. De nieuwe theologie is de 'theologie van de kwetsbaarheid'¹³ van Christa Anbeek. Deze theologie is van meet af aan gekozen als basis en visie voor de vernieuwingsbeweging. De innovatiepredikanten die ik heb gesproken, kennen haar theologie goed, en nemen die ook als uitgangspunt voor hun werk. Een van de geïnterviewden benadrukt, dat deze theologie niet alleen door innovatiepredikanten wordt omhelsd, maar ook deels door de 'bestaande' gemeenten.¹⁴ Eén van de geïnterviewden geeft aan dat hij/zij niet altijd de theologie van Christa Anbeek werkbaar vindt. 'Je komt zo snel in de hulpverlening terecht.'¹⁵ De verbinding tussen de innovatiepredikanten met de Remonstrantse traditie wordt gevormd door de uitnodiging aan mensen om zelf hun geloof te articuleren.¹⁶

¹³ Ook wel 'dialoogmethode', of 'theologie van contrastervaringen'.

¹⁴ Interview 2.

¹⁵ Interview 2.

¹⁶ Interview Christa Anbeek.

De andere pijler van de innovatie bestaat uit 'nieuwe doelgroepen'. Welke mensen worden daarmee bedoeld? De innovatiepredikanten richten zich op een diversiteit aan doelgroepen. Gemene deler lijkt te zijn, dat het gaat om mensen die het vermogen hebben te reflecteren op hun levensverhaal en over een gevoeligheid beschikken ten aanzien van spiritualiteit en cultuur.¹⁷ Christa Anbeek geeft in het interview aan dat er een niche in de samenleving is ontstaan, doordat 'atheïsten steeds atheïstischer' worden¹⁸ Mensen die zichzelf niet als 'gelovig' affichereren, maar wel behoefte hebben aan spiritualiteit, reflectie en zingeving, kunnen bij de vernieuwingsplekken een 'onderdak' vinden.

Wat drijft de Remonstranten in hun innovatie? In de interviews die ik voerde, werd er allergisch gereageerd op het woord 'missionair'.¹⁹ Er bestaat huiver voor evangeliseren, 'zieltjes winnen' en eenzijdigheid. Toch klinkt in de stukken, publicaties en gesprekken impliciet -en soms expliciet- door, dat de Remonstranten van oordeel zijn dat ze iets waardevols in handen hebben en dat willen delen met de omgeving.

'Het remonstrants gedachtegoed verdient een grotere naamsbekendheid en heeft de potentie om allerlei zinzoekers een waardevol kader van christelijk humanistisch denken en doen aan te reiken. Ons geloofsgoed kan tot 'goud' worden in de ontmoeting met allerlei mensen binnen en buiten onze gemeenten, in het luisteren naar hun levensverhalen en in het stilstaan bij hun zingevingsvragen.'²⁰

De toegevoegde waarde die de innovatiepredikanten willen brengen heeft vooral betrekking op het creëren van plekken en ontmoetingen, en minder op het brengen van een 'goede boodschap' die van buitenaf komt en voor iedereen geldend is. De waarde-toevoeging in de vernieuwing van de Remonstranten bestaat uit het faciliteren van gesprekken en ontmoetingen op basis waarvan geïnspireerde individuele zoektochten mogelijk worden. Dit is gegrond in de theologie van Christa Anbeek, al is die voor de innovatiepredikanten niet de enige bron.²¹ De innovatiepredikanten vinden het creëren van een tussenruimte, waar mensen tot hun recht komen, gezien en gehoord worden, als heilzaam.²² Enkele predikanten spelen het spel 'Tussen Zon en Maan'²³ als middel om in gesprek te komen over de kantelmomenten in levens van mensen. Eén van de innovatiepredikanten voegt daar expliciet aan toe, dat de 'dimensie van het transcendente' tot de mogelijkheden zou moeten behoren in zo'n tussenruimte.²⁴

¹⁷ Interview 2.

¹⁸ Interview Christa Anbeek.

¹⁹ Interview Christa Anbeek.

²⁰ 'Remonstranten, een bezielde verband. Beleidsvisie 2020-2030', november 2020. blz.15.

²¹ Interview 2.

²² Interview 3.

²³ Ontwikkeld door Christa Anbeek.

²⁴ Interview 1..

De Bijbel wordt door de innovatiepredikanten gezien als een 'inspiratiebron'. Andere inspiratiebronnen zijn het eigen levensverhaal van gesprekspartners, andere levensbeschouwingen, muziek en kunst. Eén van de geïnterviewden zegt: 'Dat is juist het Evangelie...' Deze geïnterviewde kadert het faciliteren van plekken en gesprekken in het goede nieuws van Jezus, en de omkering die hij heeft voorgeleefd. Het 'heil' zoals dat door de eeuwen heen is gestold, moet opnieuw gedeconstrueerd worden om weer geconstrueerd te kunnen worden. Dat kan met behulp van de 'theologie van de kwetsbaarheid'.²⁵

Eén van de innovatiepredikanten verwoordt het zo:

'Ik ben niet een of andere life-coach. Dan zou ik mijn spirituele bron in de uitverkoop zetten. Ik ben gevormd door mijn religieuze achtergrond, door alle mensen die ik op mijn weg ben tegengekomen, maar ook door mijn studies en het Seminarium.'²⁶

c Structuur

De geschiedenis van de Remonstrantse innovatie is relatief jong (2017). De structuur heeft zich dan ook nog niet volledig 'uit ontwikkeld'. Ook in het beleidskader 2020-2030 zijn nog veel open einden. Zo moeten de betrokkenheid en communicatie met de moedergemeente nog nader worden uitgewerkt, en moet er ook nog nader nagedacht worden over de aard en aanstelling van de innovatiepredikanten.²⁷

De innovatiepredikanten beschikken over een tijdelijke aanstelling, die -indien aan de orde- wordt verlengd. Dat geeft onzekerheid. Ook het ontbreken van een duidelijke inbedding in de organisatiestructuur van de Remonstranten geeft bij de innovatiepredikanten twijfel aan de duurzaamheid van hun inzet.²⁸

De Learning Community, onder leiding van Christa Anbeek, is de plek waar de innovatiepredikanten worden geïnspireerd en toegerust voor hun taak. Er worden ervaringen uitgewisseld, studiereizen ondernomen, sprekers uitgenodigd en initiatieven gedeeld. Deze Learning Community wordt door de innovatiepredikanten gewaardeerd als een veilige plek; één van hen noemt het 'een kleine bubbel'.²⁹ Het werk van innovatiepredikant is vaak een eenzame aangelegenheid en het is prettig om ervaringen te delen. De geïnterviewden geven aan, dat er voor de toekomst wat hen betreft iets meer de nadruk op inhoudelijke toerusting gelegd mag worden, en dat ervoor gewaakt moet worden dat deze bijeenkomst een 'klaagbijeenkomst' wordt. De innovatiepredikanten vinden elkaar in de frustraties rondom het

²⁵ Interview 3..

²⁶ Special Ad Rem, oktober 2020. blz. 6.

²⁷ Zie boven.

²⁸ Interview 2.

²⁹ Interview 3..

contact met de moedergemeente, de inbedding in de landelijke organisatie, en de wijze waarop hun inzet wordt beoordeeld, en het is soms verleidelijk daarin te blijven 'hangen'.³⁰

In het contact met de moedergemeente is het voor de predikanten vaak frustrerend, dat de kerken snel iets terug verwachten van hun inzet. Ze hebben de indruk dat er met argusogen wordt gekeken of hun werk al dan niet leidt tot extra aanwinst in de plaatselijke kerk. Op zich is dat ook niet vreemd, omdat de innovatiepredikanten onder de vlag van 'van buiten naar binnen' werken. Met dat adagium worden kerkelijke gemeenten wellicht op het verkeerde been gezet, en verwachten ze te snel resultaat van de innovatiepredikant. De innovatiepredikanten spreken in dat kader over een 'weeffout' in het concept zoals dat tot nu toe is gevolgd.³¹ De verbinding van een innovatiepredikant aan een plaatselijke gemeente wekt de indruk dat de opbrengsten van de innovatie zich concreet zullen vertalen in nieuwe leden en bezoekers, maar dat is niet de expliciete opdracht van de innovatiepredikanten. Hun opdracht is -kort gezegd- te proberen met een nieuwe theologie nieuwe doelgroepen te bereiken, en dat financieel dekkend te maken.

Vanuit de landelijke organisatie wordt de innovatie begeleid door de werkgroep PG&I die de resultaten van het innoveren evalueert. Er was in het verleden ook een taakgroep vernieuwing, maar die bestaat niet meer. Gebrek aan begeleiding vanuit de landelijke organisatie leidt tot afstand en het gevoel van 'niet gezien worden'. Door de geïnterviewden wordt geklaagd over een bureaucratische, beheersmatige sfeer.³² Daarin speelt ook mee, dat de innovatiepredikanten geacht worden ondernemend te zijn en voor hun activiteiten een eigen financieel dekkingsplan te kunnen leveren. Daarop aangesproken worden geeft spanning met de intrinsieke motivatie van de predikanten. Eén van de predikanten noemt het ontbreken van duidelijke parameters voor het functioneren van de innovatiepredikanten.³³ Dit geeft onzekerheid, omdat niet duidelijk is waarop de innovatiepredikanten uiteindelijk beoordeeld zullen worden. Tegelijkertijd hebben de predikanten het gevoel dat ze voortdurend onder het vergrootglas liggen.³⁴ Wat zij doen, is niet één op één te meten en op resultaten te beoordelen. Claartje Kruijff -innovatiepredikant in Naarden-Bussum- verwoordt het zo: 'Je begint ergens, maar je weet niet wat ermee gebeurt. Je doet iets waar je in gelooft, waarvan je denkt: dit zal het dan zo ongeveer moeten zijn...'³⁵

De innovatiepredikanten hebben de indruk dat er in de landelijke organisatie -met name door de collega gemeentepredikanten in het Convent- met enige scepsis naar hun

³⁰ Interview 1.

³¹ interview 3.

³² Interview 1.

³³ Interview 3.

³⁴ Interview 1.

³⁵ Interview Claartje Kruijff, Special Ad Rem, oktober 2020. blz. 26.

inzet wordt gekeken. Dat heeft zowel betrekking op de resultaten als de inhoud.³⁶ Inhoudelijk gezien voelen de innovatiepredikanten zich onvoldoende gehoord door hun collega predikanten. Dit heeft onder andere te maken met de omstandigheid dat er in de innovatieplekken 'frontaal op de ervaring' wordt gekoerst.³⁷ Dat geeft soms spanning met de meer intellectualistische benadering in de traditionele gemeenten.

³⁶ Interviews 1,2 en 3.

³⁷ Interview Christa Anbeek.

II Vernieuwing bij de Protestantse Kerk in Nederland

a Geschiedenis

De vernieuwing binnen de Protestantse Kerk Nederland (PKN) start rond 2005, als in de visienota 'Leren leven van de verwondering'³⁸ ruimte wordt geboden aan nieuwe vormen van kerk-zijn. In dat jaar gaan de eerste 'pioniersplekken' van start. In 2012 spreekt de synode zich uit over het groeiende aantal pioniersplekken; er wordt ruimte geboden aan het ontstaan van 100 pioniersplekken. Ook wordt de facilitering en financiering ervan geaccordeerd. Er wordt een fulltime projectleider aangesteld. De doelstelling van de pioniersplekken is expliciet dat zij eraan bijdragen dat meer mensen ontdekken wat de waarde van het christelijk geloof is. Secundair is het doel dat de pioniersplekken bijdragen aan de vernieuwing van de Protestantse Kerk als geheel.³⁹

Tussen 2005 en 2013 zijn er 7 plekken van start gegaan. Daarna is het aantal nieuwe plekken dat elk jaar van start gaat gegroeid. Het aantal nieuwe plekken schommelt nu rond 20 per jaar. In maart 2020 waren er zo'n 150 pioniersplekken.⁴⁰ Bij een pioniersplek zijn gemiddeld 52 mensen 'stevig betrokken'⁴¹ (dat wil zeggen: minimaal maandelijks bij een activiteit), waarvan ongeveer de helft al kerkelijk actief was. Daarnaast zijn er 129 mensen incidenteel betrokken. Van alle betrokkenen was 59% van de mensen daarvoor niet kerkelijk actief. Naar schatting waren in 2020 19.000 mensen bij een plek betrokken.⁴²

Gaandeweg is er ruimte in de Protestantse kerkorde gezocht en gevonden om de pioniersplekken goed te laten functioneren. Zo besloot de synode in 2014 om ruimte te geven aan ouderlingen met bijzondere bevoegdheden om -onder bepaalde voorwaarden- doop en avondmaal te bedienen binnen pioniersplekken.⁴³

Vanaf 2018 begon er een periode van reflectie waarin werd nagegaan wat de pioniersplekken te betekenen hadden voor de 'bestaande' kerk en welke aanpassingen er in de kerk nodig waren om pioniersplekken goed te laten functioneren. Er werd nagedacht over de vraag hoe datgene wat er op de pioniersplekken geleerd werd, ook vruchtbaar gemaakt kon worden voor de moedergemeenten. Er vonden 'pioniers safari's' plaats door synodeleden (2018), en er kwam een onderzoek naar lokale praktijken bij nieuwe kerkplekken en de visie hierop van betrokken gemeenten uit de omgeving. Uiteindelijk

³⁸ www.protestantsekerk.nl

³⁹ Uit het rapport: 'Voorbereiding evaluatie pionieren. De feiten op een rij', blz. 3.

⁴⁰ Uit het rapport: 'Voorstellen strategie pionieren 2021-2024', blz. 4.

⁴¹ Term uit de 'ontwikkelplannen' van de PKN.

⁴² Uit het rapport: 'Voorstellen strategie pionieren 2021-2024', blz. 4.

⁴³ <https://www.protestantsekerk.nl/thema/mozaiek-van-kerkplekken>, 2019. blz. 10.

resulteerde dit in de nota 'Mozaïek van kerkplekken', die in 2019 tijdens een ronde door het land werd besproken. In 2019 heeft de synode hierover positief besloten.

In dit rapport wordt een aantal voorstellen gedaan om de pioniersplekken een structurele plek te geven binnen een veelkleurigheid van 'kerkplekken' binnen de PKN. Hoewel de pioniersplekken de belangrijkste aanleiding zijn, gaat het rapport ook over kliederkerken en monastieke initiatieven. In het rapport wordt geadviseerd om pioniersplekken die daarvoor in aanmerking komen, als 'kerngemeenten' op te nemen in het bestaande gebouw van de kerk. Daarbij worden er voorstellen gedaan ten aanzien van lidmaatschap, verbinding, en kerkenraad. Ook rondom het ambt en de opleidingseisen aan de predikant of pastor worden aanpassingen ten behoeve van de kerngemeenten gevraagd. Het rapport 'Mozaïek van kerkplekken' is in 2019 geaccordeerd door de synode van de PKN. Daarmee is een proces van vernieuwing ingebed in de structuur van de PKN, en is de vernieuwing ook de traditionele kerk ten goede gekomen. Bij de start van de pioniersplekken heerste het adagium 'laat duizend bloemen bloeien'. Er werd een goed gefaciliteerde schil van ruimte gecreëerd, waarin pioniersplekken konden bloeien, en ook weer konden verdwijnen. Er werd ondertussen vooral geleerd. Gaandeweg is er een model ontworpen waarmee de pioniersplekken -als ze dat willen- een volwaardige 'kerngemeente' binnen de PKN kunnen worden. Ondanks alle facilitering en aandacht voelen veel pioniersplekken zich toch niet altijd voldoende 'gezien' door de lokale en/of landelijke kerk.⁴⁴

Binnen de PKN is de vernieuwing door middel van pioniersplekken ingezet met een projectmatige aanpak. Er wordt gekoerst op resultaten en cijfers, met behulp van projectplannen en beleidsrapportages. Bij de pioniers wekt dat wel eens weerstand. In hun ogen gaat het niet om een maakbaar proces, en moet er ruimte blijven voor 'het werk van de Geest'.⁴⁵

b Inhoud

Inhoudelijk is door de initiatiefnemers expliciet gesteld dat de doelstelling van de pioniersplekken is dat zij eraan bijdragen dat meer mensen ontdekken wat de waarde van het christelijk geloof is. Secundair wordt het doel genoemd dat pioniersplekken bijdragen aan de vernieuwing van de Protestantse Kerk als geheel. Deze doelstelling is in de korte geschiedenis van het pionieren steeds gecommuniceerd. De PKN kent qua theologie en geloofsbeleving een enorme bandbreedte. Dat heeft ertoe geleid dat de pioniersplekken qua identiteit variëren van orthodox tot liberaal, en van evangelisch tot vrijzinnig. Daardoor is het ook moeilijk geweest om de beweging eenduidig theologisch te onderbouwen en te voeden.

⁴⁴ Interview 4.

⁴⁵ Interview 4.

Met de recente komst van de 'missionair denker'⁴⁶ wordt geprobeerd daar verandering in te brengen.

Pioniersplekken binnen de PKN worden als volgt gekenmerkt. In de eerste plaats gaat het om vernieuwende vormen, die bedoeld zijn voor rand- en buitenkerkelijke mensen. De pioniers-initiatieven zijn afgestemd op de context, en in de pioniersteams wordt er gewerkt vanuit een gedeeld geloof. De initiatieven zijn gericht op duurzame gemeenschapsvorming.⁴⁷

Voor de ontwikkeling van de pioniersplek is de 'pioniersreis' ontwikkeld, die ontleend is aan Michael Moynagh.⁴⁸ De reis kent de volgende fasen: luisteren, liefhebben en dienen, netwerk ontwikkelen, geloven verkennen, kerk zijn ontdekken.⁴⁹

Het pionieren wordt door de PKN nadrukkelijk gelabeld als 'missionair initiatief'. Daarbij wordt opgemerkt, dat de hele kerk missionair zou moeten zijn, maar dat dat op vele manieren kan. Er worden drie manieren onderscheiden. Bij het 'verwelkomen' worden mensen uitgenodigd om naar de bestaande activiteiten van de gemeente te komen. Bij het 'opzoeken' wordt er via een gerichte, nieuwe activiteit contact opgebouwd met mensen die niet eerder in de kerk kwamen, met als doel ze uiteindelijk te betrekken bij de bestaande kerk. Bij het 'uitzenden' geeft een gemeente een groepje mensen of een werker de ruimte om een nieuwe geloofsgemeenschap te vormen.⁵⁰ Om dit laatste gaat het specifiek bij het pionieren.

Er worden drie pijlers genoemd voor de start van een pioniersplek: een visie, een team, en draagvlak bij bestaande gemeenten of een classis.

Inhoudelijk zijn er de afgelopen jaren de volgende ontwikkelingen te herkennen⁵¹:
Van massa naar kwaliteit.

Om pionieren voet aan de grond te laten krijgen binnen de PKN, was het belangrijk dat er op veel plekken vernieuwende initiatieven gestart zouden worden. Zonder noemenswaardige aantallen kon er geen kerkbrede beweging ontstaan. Er was aanvankelijk maar beperkte ervaring met het starten van nieuwe geloofsgemeenschappen, er moest nog veel geleerd worden. Inmiddels is er binnen de PKN en internationaal het nodige geleerd. Waar in het begin nog niet erg kritisch naar de plannen voor nieuwe pioniersplekken gekeken werd, is de lat voor nieuwe pioniersplannen de afgelopen jaren omhoog gegaan. Vanaf 2019 is meer geïnvesteerd in theologische reflectie door de aanstelling van een 'missionair

⁴⁶ dr. G.J. Roest, 2019: intern rapport 'In gesprek gaan over het goede nieuws'. 2020.

⁴⁷ Uit de brochure: 'Pionieren vanuit de Protestantse Kerk in Nederland', blz. 5.

⁴⁸ Michael Moynagh, 'Church for every context'. Londen, 2012.

⁴⁹ Inmiddels hebben deze fasen een andere invulling gekregen.

⁵⁰ Uit de brochure: 'Pionieren vanuit de Protestantse Kerk Nederland', blz. 13.

⁵¹ Zie het interne rapport: 'Vorbereiding evaluatie pionieren. De feiten op een rij', 2019.

denker'. Hiermee wordt geprobeerd de vernieuwing van het laatste decennium te verbinden met 'het spoor der eeuwen'.⁵²

Van klassieke kerkplanting naar contextuele gemeenschapsvorming.

Deze verschuiving kwam voort uit een tussentijdse evaluatie, uit internationale ervaringen en uit literatuur. Het resultaat hiervan was dat men tot het inzicht kwam dat initiatieven met een focus op kerkdiensten er meestal minder goed in slagen om mensen zonder verbinding met kerk en geloof te bereiken. Bij contextuele gemeenschapsvorming is 'luisteren' een belangrijk uitgangspunt geworden.⁵³

Uitbouw van de ondersteuning van pioniersplekken en de waardering daarvoor.

De Leergemeenschap van de pioniersplekken heeft zich gaandeweg ontwikkeld met verschillende instrumenten.⁵⁴ De pioniers waarderen deze instrumenten hoog, en achten ze van belang voor hun functioneren.

Leren van de gestopte plekken en bestendinging.

Ongeveer 13% van de pioniersplekken stopt tussentijds.⁵⁵ In 2017 is daar onderzoek naar gedaan. De redenen daarvoor zijn divers: de relatie met de kerkelijke gemeente is niet goed of contra-productief, het lukt niet om voldoende structurele relaties met de doelgroep te ontwikkelen, of de dynamiek binnen het pioniersteam is niet constructief.

Het onderzoek naar gestopte plekken maakte deel uit van een breder onderzoek naar de verduurzaming van pioniersplekken, waarbij geleerd werd van social start-ups.⁵⁶ Daaruit zijn zes essentiële factoren voor verduurzaming naar voren gekomen. Dit onderzoek heeft een vervolg gekregen door deze zes factoren in de trainingen te verwerken, door in de voorbereiding meer tijd te besteden aan het ontwikkelen van goede relaties tussen het pioniersteam en de betrokken gemeente(n), door projecten te starten om pioniersplekken te helpen bij hun fondsenwerving en doordat nieuwe pioniers tegenwoordig eerst een ontwikkelassessment doorlopen. Ook werd duidelijk dat het vaak 6 tot 12 jaar duurt voordat een pioniersplek op eigen benen staat.

Een passend onderdak binnen de kerk.

⁵² Interview 4.

⁵³ Zie

<https://www.lerenpionieren.nl/wp-content/uploads/2017/01/Tussenstand-pionieren-januari-2017-Op-ho-op-van-zegen.pdf>, blz. 4.

Zie ook [het document](#) hierover op de website voor pioniersteams.

⁵⁴ <https://www.lerenpionieren.nl/>

⁵⁵ Op dit moment zijn er 137 pioniersplekken formeel in voorbereiding (22), in uitvoering (105) of zij-instromer (1). Daarnaast zijn er 7 plekken van de eerste generatie gestart. 23 plekken zijn tussentijds gestopt of uitgestroomd. (informatie april 2021). In totaal zijn er 157 plekken in voorbereiding, gestart, zij-ingestroomd, uitgestroomd of gestopt.

⁵⁶ M. Vellekoop, *Pioniersplekken die doorgaan: Wat de kerk kan leren van de verduurzaming van social startups* (2017). Te downloaden via www.lerenpionieren.nl/kernthemas/bestendingen-en-doorgaan.

Het doel van de pioniersplekken is, dat zij uitgroeien tot zelfstandige geloofsgemeenschappen. Met het rapport 'Mozaïek van kerkplekken' en de besluitvorming van de synode daarover, is de mogelijkheid gecreëerd van de 'kerngemeente'⁵⁷

Vernieuwing van de kerk als geheel.

Lokaal hebben pioniersplekken impact op de plaatselijke kerken. Maar ook landelijk zijn er thema's op tafel gekomen. Deze thema's hebben betrekking op de essentie van kerk zijn, hoe avondmaal te vieren, de doop, de opleiding van voorgangers en de al dan niet noodzaak van ambtsdragers.

c Structuur

Organisatie

Het pionieren wordt aangestuurd door een landelijk projectleider. Daarnaast is er een Landelijk Team waarin de diverse stakeholders zitting hebben. Het projectteam pionieren bestaat uit startbegeleiders, verantwoordelijken voor de Leergemeenschap, de 'missionair denker', de 'pionierspastor' en de verantwoordelijken voor het 'monitoren' van de pioniersplekken.

Financiering

De Dienstenorganisatie van de Protestantse Kerk investeert (met steun van de Commissie Steunverlening) per jaar ruim een miljoen euro in pionieren, exclusief salarissen, inclusief pionierbegeleiding. Dat is circa 3% van het budget van de dienstenorganisatie. Dat budget wordt voor 30% geïnvesteerd in training en begeleiding, daarnaast gaat 30% naar subsidies, 17% gaat naar werving van nieuwe plekken en 14% naar organisatie en administratie.

De financiering van de individuele pioniersplekken is maatwerk. Er zijn pioniersplekken die geen financiële steun nodig hebben. Voor plekken die die steun wél nodig hebben is er vanuit de landelijke kerk in de eerste drie jaren een maximale bijdrage van 8.000 euro beschikbaar. De Maatschappij van Welstand kan 4.000 euro bijdragen. Aan beide bijdragen is de voorwaarde verbonden dat er lokaal minimaal 6.000 euro wordt bijgedragen. Na drie jaar vindt er bij elke pioniersplek een evaluatie plaats en wordt gekeken of er zicht is op een gezonde doorontwikkeling. Als dat het geval is, dan is er nog drie jaar inhoudelijke en financiële steun beschikbaar. Na zes jaar is er geen financiële steun meer mogelijk, maar wel pionierbegeleiding en begeleiding in uitstroom richting kerngemeente .

⁵⁷ Zie boven.

Leergemeenschap

De pioniersteams maken van meet af aan deel uit van de 'Leergemeenschap pionieren'. Zij worden bij de start begeleid door een startbegeleider, en na de ondertekening van de samenwerkingsovereenkomst door een pionierbegeleider. Er is een 'website pionieren'⁵⁸, waar filmpjes en artikelen op staan. Ook is er een pionierspastor, die pioniers begeleidt bij pastorale en geloofsinhoudelijke kwesties. Het belangrijkste onderdeel van de Leergemeenschap zijn de landelijke 'pionierstrainingen'. Een soort toogdagen voor pioniersteams waar inspiratie en toerusting plaatsvindt. Omdat de breedte van de pioniersplekken zich daar laat zien, leidde dit aanvankelijk tot vervreemding en ongemak bij de pioniersteams. In de loop der jaren zijn de trainingen echter het hart van het pionieren geworden. Juist door de ontmoeting met teams met een andere geloofsbeleving wordt de eigen geloofsbeleving geïnspireerd en gescherpt. Dit vergt een zorgvuldige begeleiding van de trainingen, waarin voorop wordt gesteld dat het belangrijkste doel het leren is, en dat daarvoor ruimte voor elkaars geloofsbeleving en -praktijk nodig is.⁵⁹

Het proces van pionieren wordt door het projectteam nauwkeurig gemonitord in ontwikkel-, financiële en evaluatieverslagen. Daarin wordt onder andere 'geturfd' hoe het staat met aantallen betrokkenen, hun achtergrond, en aantallen dopen en belijdenissen.

d 'Ruimzinnig pionieren'

De PKN is qua geloofsbeleving en theologie een brede kerk. Van meet af aan is die breedte vertegenwoordigd geweest in het pionieren.⁶⁰ Ook was er van begin af aan een weerbarstige verhouding tussen de geloofsbeleving aan de liberale kant van de PKN en de beweging van het pionieren. De kern van het pionieren: mensen aan de rand van de kerk en buiten de kerk bekend maken met het christelijk geloof, bracht de associatie van 'evangeliseren' met zich mee en dat was voor velen aan de linkerkant van het spectrum van geloofsbeleving binnen de PKN inmiddels een gepasseerd station.⁶¹ Wel was men gedreven om ten bate van de samenleving en zichzelf vernieuwing te bewerkstelligen, en was men er ook van overtuigd dat dit binnen de traditionele kaders van de kerk niet mogelijk was.

In de eerste jaren van het pionieren zetten de ruimzinnige plekken zich soms scherp af tegen het 'mainstream' pionieren. Dat vond vooral plaats tijdens pionierstrainingen, waarin alle pioniers samen kwamen. In deze trainingen zijn vieringen een belangrijk onderdeel. In de eerste jaren waren die sterk evangelisch van karakter. Dit gaf soms hoogoplopende

⁵⁸ www.lerenpionieren.nl

⁵⁹ Interview 6.

⁶⁰ bijv. Nijkleaster, Jorwerd, De Binnewaai, Amsterdam.

⁶¹ <https://www.nieuwwij.nl/opinie/velde-vrijzinnigheid-en-pionieren/>.

discussies, en mensen die wegliepen van de viering omdat zij de toon en de beleving van het vieren en pionieren niet mee konden maken. Vanuit het projectteam pionieren is er hard aan gewerkt om de liberale kant van de PKN binnenboord te houden. Gedachtevorming over hoe ruimzinnigheid en pionieren toch zijn te combineren is daarin belangrijk geweest.⁶²

Organisatorisch gezien waren de ruimzinnige pioniersplekken, en ook de geloofsbeleving die daarmee gepaard gaat, aanwezig in het Landelijk Team en in het projectteam. Pas sinds 2017 echter zijn Op Goed Gerucht en de Vereniging van Vrijzinnig Protestanten officiële samenwerkingspartners van de PKN-pioniers beweging. De IZB, vereniging voor Zending in Nederland (Gereformeerde Bond) en het Evangelisch Werkverband waren dat al veel eerder.

Ongeveer veertig procent van de pioniersplekken is qua geloofsbeleving en missiologie ruimzinnig te noemen. Dit is een vrij constant percentage. Het karakter van deze plekken is zeer divers; het varieert van monastiek tot diaconaal of cultureel.⁶³ De plekken zijn vaak minder gericht op duurzame gemeenschapsvorming, en dat zal waarschijnlijk betekenen dat ze minder dan de andere plekken zullen resulteren in kerngemeenten.

De ruimzinnige plekken hebben zich verenigd in een intervisie-orgaan: het 'pioniersgeestnetwerk'. Hier doen niet alleen pioniersplekken aan mee, maar ook predikanten die willen pionieren en vernieuwen. Dit is een belangrijke plek waarin de 'nestgeur' van ruimzinnig pionieren beleefd kan worden. Het is soms lastig om de twijfelende, zoekende en ruimdenkende geloofstaal van de ruimzinnige pioniersplekken boven water te houden in het 'evangelische geweld' van de pioniersplekken aan de rechter zijde. De ruimzinnige plekken worden uitgedaagd hun bedoelingen te articuleren. Inmiddels waarderen de ruimzinnige pioniers de rijkdom en de breedte van het pionieren.⁶⁴

Voor ruimzinnige plekken binnen de PKN wringt het pionieren op een aantal thema's. In de eerste plaats gaat het om de doelstelling van het pionieren: 'brengen van het christelijk geloof naar rand- en buitenkerkelijke mensen'. Dat brengt vragen met zich mee over wat er precies te brengen valt, en of er buiten de kerk niet net zoveel heil te vinden is als er binnen.⁶⁵ In de tweede plaats is het doel van het creëren van duurzame gemeenschapsvorming een punt van discussie tussen de ruimzinnige pioniers en de rest van de pioniersbeweging.⁶⁶ De ruimzinnige pioniers zijn van mening dat eigentijdse geloofsbeleving gepaard gaat met een meer open en fluïde vorm van gemeenschapsvorming⁶⁷. Ook wederkerigheid is in het ruimzinnig pionieren een belangrijk

⁶² Zie mijn eigen artikelen op Nieuw Wij: <https://www.nieuwwij.nl/personen/anneke-van-der-velde/>

⁶³ Interview 5.

⁶⁴ Interview 5 en 6.

⁶⁵ <https://www.nieuwwij.nl/actueel/ruimzinnig-pionieren-uien-pellen-en-diamanten-delven/>

⁶⁶ Interview 5.

⁶⁷ Interview Toos Wolters in concept handboek ruimzinnig pionieren.

thema.⁶⁸ Tenslotte hebben ruimzinnige pioniers moeite met de 'maakbaarheid' die soms gesuggereerd wordt door de begeleiding vanuit het projectteam.⁶⁹ Zo stuit het 'tellen' van aantallen betrokkenen, dopen en belijdenissen op veel weerstand. 'Niet teveel willen. Geduld en vertrouwen hebben. Niet naar aantallen kijken. Geen getallen maar mensen!'⁷⁰

Qua theologie putten de ruimzinnige pioniers vooral uit de beweging van het Liberale Christendom. Daarnaast heeft Erik Jan Tillema een interessant artikel geschreven over pionieren en gemeenschapsvorming.⁷¹ Ook Mechteld Jansen heeft tijdens pionierstrainingen en dagen van 'Op Goed Gerucht' de ruimzinnige pioniers voorzien van input. De workshops over 'het heil' door Rianne ten Voorde en Sake Stoppels hebben tijdens de pionierstrainingen veel verhelderd over de differentiatie en theologische legitimering in wat pioniersplekken hun omgeving willen bieden. Uiteindelijk heeft de 'missionair denker' van het projectteam pionieren, Gert Jan Roest, in een artikel: 'Wie wil er missionair zijn?' (2020) gepoogd een gemeenschappelijke theologische basis te geven. Zijn artikel expliciteert het ongemak dat veel ruimzinnige plekken in de brede beweging van het pionieren ervaren, en biedt uitwegen. Hij kiest daarbij het concept 'genade' als gemene deler: 'Die grondtoon van genade is cruciaal als er in een diverse kerk over missionair-zijn wordt gesproken.'⁷² Sommige ruimzinnige pioniers omarmen de diversiteit en de verschillende inspiratiebronnen, en vinden een gemeenschappelijke theologische basis de dood in de pot.⁷³

In concept is er inmiddels een 'handboek 'ruimzinnig pionieren'', geschreven door Erik Jan Tillema (VVP), René van der Rijst (OGG) en Jeannette van Doorn (OGG). Het handboek is bedoeld om ruimzinnige pioniers een basis te geven en zich bewust te laten worden van hun eigen plek binnen het pionieren.⁷⁴

⁶⁸ Interview Nick Evers in concept handboek ruimzinnig pionieren.

⁶⁹ Interview 6.

⁷⁰ Interview Wilma Hartogsveld in concept handboek ruimzinnig pionieren.

⁷¹ Intern artikel 'De Ethiopiër', Erik Jan Tillema.

⁷² Gert Jan Roest: 'Wie wil er missionair zijn? Over verwarring, allergieën en de inhoud van missionair werk. Februari, 2020, blz.49.

<https://www.protestantsekerk.nl/verdieping/missionair-zijn-als-kerk-wie-wil-dat-niet/>

⁷³ Interview 6.

⁷⁴ Op dit moment alleen beschikbaar in conceptversie.

III Vernieuwing bij de Remonstranten en PKN vergeleken

Allereerst moet opgemerkt worden dat er een groot verschil is in de duur van de vernieuwingshistorie van beide kerkgenootschappen. Bij de PKN is men met vernieuwing bezig sinds 2005 (vanaf 2013 volgens de 'nieuwe' aanpak); bij de Remonstranten heeft 'vernieuwing' pas in 2017 een stevige impuls gekregen. De Remonstranten verkeren in de beginnende fase van vernieuwing en innovatie. De PKN was daar vijftien jaar geleden. De PKN heeft al een aantal kinderziekten doorgemaakt, waar de Remonstranten nu tegenaan lopen of nog tegenaan zullen lopen.

Daarnaast is de omvang van beide kerkgenootschappen zeer verschillend. De Remonstranten tellen ongeveer 5000 leden; de PKN telt er ongeveer 1,5 miljoen. Dat heeft uiteraard gevolgen voor de beschikbare energie en middelen. Bij onderstaande beschrijving van de verschillen en overeenkomsten moeten deze grote verschillen in geschiedenis en omvang steeds in het achterhoofd worden gehouden.

a Inhoudelijk

Motivatie

De overeenkomsten tussen de Remonstranten en de PKN in de motivatie om te gaan vernieuwen zijn duidelijk. Beide kerkgenootschappen willen hun relevantie in de samenleving zichtbaar maken met eigentijdse vormen, voor nieuwe doelgroepen met een eigentijds geluid. Bij de Remonstranten komt dat voort uit de overtuiging dat zij 'goud in handen' hebben:

'Het Remonstrants gedachtegoed verdient een grotere naamsbekendheid en heeft de potentie om allerlei zinzoekers een waardevol kader van christelijk humanistisch denken en doen aan te reiken. Ons geloofsgoed kan tot 'goud' worden in de ontmoeting met allerlei mensen binnen en buiten onze gemeenten, in het luisteren naar hun levensverhalen en in het stilstaan bij zingevingsvragen'.⁷⁵

De motivatie van de PKN is eenvoudiger en meer missionair: 'het bereiken van groepen mensen die niet veel met de kerk of het christelijk geloof hebben.'⁷⁶

Zowel bij de PKN als bij de Remonstranten is er bereidheid om buiten kerkmuren te kijken, te zoeken naar wederkerigheid tussen nieuwe en oude kerkplekken, en is er ruimte voor diversiteit.

⁷⁵ 'Remonstranten, een bezielde verband. Beleidsvisie 2020-2030', november 2020. blz.15.

⁷⁶ Brochure 'Pionieren vanuit de Protestantse Kerk Nederland'. Utrecht, 2019. blz. 4.

Inspiratie

De Remonstrantse innovatiepredikanten weten zich nadrukkelijk geïnspireerd door de theologie van Christa Anbeek. Het is voor hen een belangrijk 'voertuig' om de innovatie op hun plekken vorm te geven. Het inspireert hen en geeft richting en duiding aan hun handelen.⁷⁷

Binnen de PKN is de inspiratie veel diffuser. De pioniersplekken aan de rechterflank weten zich duidelijk gedreven door het uitdragen van het Evangelie van Jezus Christus en het winnen van zielen. De ruimzinnige pioniersplekken -zoals hierboven beschreven- worstelen soms met de articulatie van het 'goede nieuws' dat zij willen brengen. Juist ook omdat zij daarop bevraagd worden door hun collega pioniersplekken van meer evangelische snit. Zij omarmen een zoekende, soms alledaagse, soms diaconale, fluide spiritualiteit.⁷⁸ Zij laten zich daarin voeden door artikelen die zijn verschenen onder de paraplu van 'Liberaal Christendom', of via koepelorganisaties als Op Goed Gerucht en de VVP. Hoewel Gert Jan Roest in zijn artikelen 'In gesprek gaan over het goede nieuws', en 'Wie wil er missionair zijn', een poging doet om een brede theologie van het pionieren te bieden, roept die bij ruimzinnige pioniers nog altijd vragen en enige weerstand op.⁷⁹

Lange tijd is er ook weinig aandacht aan de onderliggende theologie bij het pionieren besteed. Er werd soms ook met enige argwaan gekeken naar theologen en predikanten die hun twijfels hadden bij de aanpak van het pionieren. Theologen en predikanten deden meermaals een appèl op de pioniersbeweging om hun drive en inhoud ook theologisch te verantwoorden. Pas vorig jaar is er een wetenschappelijk medewerker aan het projectteam pionieren toegevoegd om te werken aan een theologische basis voor het pionieren.

Globaal gezien is de aanpak van de vernieuwing bij de Remonstranten en de PKN andersom: bij de Remonstranten volgt de vernieuwing de theologie, bij de PKN volgt de theologie de vernieuwing.

b Organisatie

'Maakbaarheid'

In eerste instantie is de PKN op dezelfde manier als de Remonstranten begonnen met het pionieren. Predikanten werden uitgezonden om iets nieuws te beginnen. De

⁷⁷ Interview 3.

⁷⁸ Interview 6.

⁷⁹ <https://www.protestantsekerk.nl/verdieping/missionair-zijn-als-kerk-wie-wil-dat-niet>. Interviews, 4,5 en 6.

eerste lichte pioniersplekken telde zeven initiatieven.⁸⁰ De initiatieven waren gericht op het kerkelijk gemeenschap stichten.

De daarop volgende jaren kende het pionieren bij de PKN een andere aanpak. Dit begon met het aanstellen van een fulltime projectleider. Dit had zowel inhoudelijk als organisatorisch belangrijke gevolgen. Het pionieren werd projectmatig aangepakt: er werd een deels 'maakbaar' proces gecreëerd, waarbij communicatie, draagvlak ontwikkelen, meten en weten een belangrijke rol gingen spelen.

Dit heeft geresulteerd in een aanpak waarin ook de pioniersplekken gevraagd wordt projectmatig te werken en zich te verantwoorden door ontwikkel- en evaluatieverslagen. De pioniersplekken worden begeleid door pionierbegeleiders die op eenzelfde projectmatige en inhoudelijke leest zijn geschoeid. Het pionieren wordt al jarenlang met allerlei documenten gemonitord.

De Remonstrantse innovatiepredikanten worden weliswaar inhoudelijk gecoacht en gevoed, maar minder op het terrein van projectmatig werken, communicatie, netwerk ontwikkelen en verantwoording. Weliswaar worden zij aangesproken op resultaten, maar er zijn geen duidelijke criteria op basis waarvan hun resultaten worden gemeten.

Financiën

Vanwege de omvang van beide kerkgenootschappen is er natuurlijk een groot verschil in geldelijke middelen die aan de vernieuwing kunnen worden besteed. Van de wijze waarop de schaarse middelen besteed worden, kan wellicht wederzijds iets geleerd worden.

Bij de Remonstranten bestaat de financiering vooral uit het aanstellen van innovatiepredikanten, en het vrij maken van fte's voor hun begeleiding. Er is een klein budget (een paar duizend euro) beschikbaar.

Bij de PKN is er vóór 2013 gekozen om in een klein aantal plekken stevig te investeren (circa € 100.000 per jaar). Na 2013 is er vanwege inhoudelijke en strategische redenen voor gekozen om kleinere budgetten te investeren in grotere aantallen pioniersplekken. Vanaf dat moment is er ook méér geïnvesteerd in training en begeleiding. Het pionieren brengt 'out of pocket' ongeveer 1 miljoen euro met zich

⁸⁰ Amsterdam	De Binnenwaai
Jorwert	Nijkleaster
Landelijk	Mijnkerk.nl
Nieuw-Vennep	Crosspoint
Wateringen	Boei90
Rotterdam	Kerk op de Kop
('s Gravenzande	De Nieuwe Rank)

mee. Dit is los van de personeelskosten (5 fte + ZZP-ers voor begeleiding) en los van de subsidies van de samenwerkingspartners (o.a. Maatschappij van Welstand).

De PKN maakt structureel gebruik van een grote subsidiënt: de Maatschappij van Welstand. Bovendien investeren de samenwerkingspartners. Op lokaal niveau wordt ook de moedergemeente gevraagd financieel gezien structureel bij te dragen aan de pioniersplek.

Bij de Remonstranten zijn de innovatiepredikanten van meet af aan mede 'gecast' op hun ondernemerskwaliteiten. Bij de pioniersbeweging kwam het inzicht dat deze kwaliteiten van cruciaal belang zijn pas op een later moment.⁸¹

Verhouding vernieuwing en moedergemeente

Zowel bij de Remonstranten als bij de PKN leidt plaatselijke vernieuwing - gevoed en aangestuurd door de centrale organisatie- tot een weerbarstige verhouding met de moedergemeente. De moedergemeente vraagt zich af wat er mankeert aan het eigen kerk zijn, rekent op groei van aantallen bezoekers en kijkt met argusogen naar de geloofsbeleving op de vernieuwingsplekken.

Bij de PKN heeft men inmiddels geleerd dat niet alleen begeleiding van de pioniersplekken van belang is, maar ook begeleiding van de moedergemeente. Er wordt energie besteed aan het 'opvoeden' van de moedergemeente wat betreft de vernieuwingsmethodiek en - inhoud, en welke opstelling zij het beste kan kiezen ten aanzien van de vernieuwingsplek. De pionierbegeleider heeft in haar/ zijn werk nadrukkelijk aandacht voor het contact tussen pioniersplek en moedergemeente. Dit leidt tot een beter -weliswaar niet vlekkeloos- resultaat, waarbij de moedergemeente probeert te balanceren tussen ruimte bieden en warme betrokkenheid.

Zoals hierboven opgemerkt is er sprake van een gedeeltelijke financiering van de pioniersplek door de moedergemeente. Dit leidt tot een vanzelfsprekende betrokkenheid op elkaar.

'Leren'

Bij het pionieren in de PKN is van begin af aan ingezet op 'leren' als paraplu voor de zeer diverse initiatieven. Omdat de PKN een brede kerk is qua geloofsbeleving, is het inhoudelijk gezien soms lastig geweest om een gemeenschappelijke deler te vinden. De gemeenschappelijkheid werd gevonden in het 'leren'. De pioniersgemeenschap

⁸¹ M. Vellekoop, *Pioniersplekken die doorgaan: Wat de kerk kan leren van de verduurzaming van social startups* (2017). Te downloaden via www.lerenpionieren.nl/kernthemas/bestendigen-en-doorgaan.

was vooral een 'Leergemeenschap', waarin niet zozeer inhoudelijk als wel instrumenteel werd geleerd van elkaar.

Bij de Remonstranten is een vorm van gezamenlijk leren gevonden in de 'Learning Community', onder leiding van hoogleraar Christa Anbeek. Het leren is vooral inhoudelijk. Daarnaast vindt er uitwisseling van ervaringen plaats. Geïnterviewde innovatiepredikanten geven aan dat ze zich door Learning Community minder eenzaam voelen, maar dat voorkomen moet worden dat het een 'klaagclub' wordt. Er zou nog meer kunnen worden ingezet op inhoudelijke input van buitenaf.⁸²

Individueen en teams

Vóór 2013 werkte de PKN kort gezegd met 'uitgezonden predikanten'. Een model dat ook herkenbaar is in de aanpak van de Remonstranten. Vanaf 2013 werd er -mede op basis van het gedachtegoed van Moynagh⁸³, maar ook door de aanstelling van een nieuwe projectleider - een aanpak gekozen waarbij een grassroots-beweging van teams op gang werd gebracht. Voorwaarde voor het pionieren werd, dat er een team aanwezig moest zijn, met een 'gedeeld' geloof, en dat er contextueel gewerkt moest worden. In dat team hoefde niet per se een predikant aanwezig te zijn. Hoewel van dit team-principe in latere jaren soms werd afgeweken, is het nog steeds een cruciaal onderdeel van het PKN-pionieren. Dit kan met zich meebrengen, dat de teams door afwezigheid van een professional methodisch en inhoudelijk gezien wat 'arm' zijn, en dat er door de pionierbegeleider veel in de samenwerking geïnvesteerd moet worden.

Bij de Remonstranten werkt men met innovatiepredikanten die worden 'uitgezonden'. Weliswaar gaan de innovatiepredikanten zo te werk dat ze snel een team om zich heen vormen, maar de volgorde van aanpak is anders. Dit kan als consequentie hebben dat de innovatiepredikant zich een solist kan voelen, en zich los kan zingen van het grondvlak.

Inbedding in de moederorganisatie

Bij de Remonstranten worden de innovatiepredikanten begeleid en gevolgd door de taakgroep Vernieuwing, en gevolgd door de werkgroep PG&I. Binnen de PKN wordt een projectstructuur gevolgd, waarbij er een projectleider is, een projectteam en een klankbordgroep. De pioniersteams verenigen zich in de 'Leergemeenschap'. Het lijkt alsof bij de Remonstranten er nauwelijks inbedding is in de bestaande

⁸² Interviews 1,2 en 3.

⁸³ Michael Moynagh, *'Church for every context'*. Londen, 2012.

organisatiestructuur. De innovatiepredikanten worden weliswaar inhoudelijk gevoed door hoogleraar Christa Anbeek (vergelijk de pionierspastor in de Leergemeenschap), maar organisatorisch gezien ‘zweven’ ze in de organisatie.

Gemeenschapsvorming

Bij de PKN zijn de pioniersplekken nadrukkelijk gericht op duurzame gemeenschapsvorming. Hoewel de ruimzinnige pioniers daar grote moeite mee hebben⁸⁴, is de gemeenschapsvorming steeds als leidend principe boven tafel gebleven. De laatste jaren is de tijd aangebroken dat de ooit gestarte pioniersplekken de bestaande kerk weer ingeleid worden als ‘kerngemeenten’.

Bij de Remonstranten is duurzame gemeenschapsvorming geen leidend principe voor de innovatiepredikanten. Zij gaan uit van een fluïde en of tijdelijke vorm van gemeenschap⁸⁵, zoals die ook wordt nagestreefd of beleefd door de ruimzinnige pioniers. De Remonstrantse innovatiepredikanten delen met de ruimzinnige pioniers dat zij moeite hebben met het ‘terugleiden van leden’ naar de bestaande moedergemeente.⁸⁶

⁸⁴ Zie boven, o.a. intern artikel over de ‘Ethiopiër’, door Erik Jan Tillema.

⁸⁵ Interview 3.

⁸⁶ Interview 5.

IV Conclusies en aanbevelingen

Kerken die willen vernieuwen zien zich voor de taak gesteld over hun eigen schaduw heen te springen, moeten zich aan hun eigen haren uit het moeras omhoog trekken.⁸⁷ Ze hebben de moed vast te stellen dat er in de afgelopen decennia een mismatch is ontstaan tussen de vorm en inhoud waarin geloofsbeleving een plaats heeft gekregen binnen de traditionele kerken, en de vormen en inhoud die mensen in deze tijd aanspreken ten aanzien van geloof en spiritualiteit. Dat doet niets af aan de schatten en tradities die er binnen de kerken zijn te vinden. Het zegt wel iets over het vermogen van flexibiliteit en openstaan voor de tijdgeest in de afgelopen decennia.

De PKN en de Remonstranten hebben besloten te vernieuwen met pioniers- en innovatieplekken. Daarmee hebben zij een 'schil van liminaliteit' gecreëerd; laboratoria of proeftuinen waarin geoefend wordt met nieuwe vormen en inhoud, ontsproten aan de traditie waaruit zij voortkomen. Een ruimte van het 'niet meer' en 'nog niet'.⁸⁸

De innovatie bij de Remonstranten kan niet één op één vergeleken worden met de huidige stand van het pionieren binnen de PKN. De PKN is al vijftien jaar bezig met het concept 'pionieren', terwijl de Remonstranten nog maar sinds een jaar of vier hun gedachten vormen over innovatie en wat dat met zich mee brengt. De PKN heeft al een veelheid aan kinderziekten rondom het pionieren achter de rug. De pioniersfase van het pionieren is daar wel voorbij. Zeker nu er ook een proces is ontwikkeld waarmee de pioniersplekken 'kerngemeenten' kunnen worden in de bestaande kerk. De innovatie bij de Remonstranten is nog pril en kwetsbaar. Daarnaast zijn de beschikbare menskracht en financiële middelen niet te vergelijken.

Overeenkomsten

De overeenkomst tussen de vernieuwing binnen de PKN zoals die vorm krijgt in het pionieren en het werken met innovatiepredikanten bij de Remonstranten, is dat beide processen zijn ontstaan vanuit een analyse van eigen positie, functioneren en toekomst in de samenleving en dat de uitkomst daarvan is dat 'er iets moet gebeuren'. Daarnaast gaat er een opnieuw gevonden zelfbewustzijn aan de vernieuwingsprocessen vooraf. Natuurlijk spelen de teruglopende aantallen leden een rol, maar de drijfveer om eigentijdse vormen vanuit het hart van de geloofsgemeenschap te zoeken is vooral intrinsiek gemotiveerd. Zoals de Remonstranten schrijven in hun beleidsvisie: 'we hebben goud in handen', en daar zou de samenleving van moeten profiteren.

⁸⁷ Zie o.a. Remmelt Meijer en Peter Wierenga, *Herkerken. De toekomst van geloofsgemeenschappen*. Amersfoort, 2020.

⁸⁸ Interview Christa Anbeek.

Daarbij is er in beide kerkgenootschappen (nog) onzekerheid over waar de vernieuwingsbeweging in zou moeten resulteren. Gaat het om het stichten van nieuwe gemeenschappen? Moet de moedergemeente er in aantallen leden van profiteren? Of nemen we genoegen met 'fluide' gemeenschappen, die niet in te kaderen zijn? Daarbij is er zowel bij de PKN als bij de Remonstranten enig ongemak over 'het heil', of 'het goede nieuws' dat de kerk met haar vernieuwing wil brengen. Het uiteindelijke doel van de inzet en activiteiten van pioniers- en innovatieplekken is diffuus. De PKN heeft inmiddels de term 'zieltjes winnen'⁸⁹ omarmd, maar vooral het 'pioniersgeestnetwerk' -het platform voor ruimzinnige pioniers- is daar wars van. De ruimzinnige pioniers zullen zich meer thuis voelen bij de Remonstranten, die de innovatie als 'niet missionair'⁹⁰ duiden.

Een andere overeenkomst tussen de PKN en de Remonstranten is de weerbarstige verhouding tot de moedergemeenten waaraan de pioniersplekken en innovatiepredikanten verbonden zijn. Het creëren van een 'schil van liminaliteit' geeft inhoudelijke, organisatorische en communicatieve onrust. Voor je het weet zijn er verwachtingen waaraan niet voldaan kan worden, is er miscommunicatie en wantrouwen. Het vergt tijd en energie om de moedergemeenten mee te krijgen in het proces van vernieuwing. Hetzelfde geldt voor de verbinding tussen landelijke organisatie en vernieuwingsbeweging. Ook daar is voortdurende zorg en aandacht nodig om draagvlak te behouden, misverstanden uit de weg te ruimen en er zorg voor te dragen dat de vernieuwing een wederkerig proces blijft.

De allergie voor verantwoording is zowel herkenbaar bij de pioniers als bij de innovatiepredikanten. Zij werken dag in dag uit aan een kwetsbaar proces dat per definitie niet volledig maakbaar is, omdat het -kort gezegd- 'geloof' als kern heeft. Zij ervaren dagelijks en concreet dat er grenzen zijn aan de mogelijkheden om geloof te vermarkten in een marketing- en communicatieproces, terwijl zij ook de druk voelen van de moedergemeente en de landelijke organisatie om zich te verantwoorden met cijfers en verslagen. Zowel de vernieuwing binnen de PKN als bij de Remonstranten balanceert op het dunne koord van maakbaarheid en het ongewisse. Ook de weerstand tegen het 'teveel praten over geld' is zowel bij de PKN als bij de Remonstranten aanwezig.

Verschillen

Het belangrijkste verschil tussen de vernieuwing bij de Remonstranten en de PKN is, dat de Remonstranten een uitgewerkte theologie als leidraad hebben; de 'theologie van de kwetsbaarheid' van Christa Anbeek. Dat geeft concrete handvatten om activiteiten te organiseren (zoals het spel 'tussen Zon en Maan'), waarbij het nadenken over de aansluiting

⁸⁹ Nynke Dijkstra en Sake Stoppels, *Back to Basics*. Utrecht, 2017. blz. 40.

⁹⁰ Interview Christa Anbeek.

bij de gesecculariseerde samenleving al grondig is doordacht. De PKN heeft daar pas onlangs eerste stappen in gedaan met het aanstellen van een 'missionair denker'.

Een ander belangrijk verschil is, dat het proces van pionieren binnen de PKN gaandeweg 'bottom up' is georganiseerd. Bij de Remonstranten hebben de plaatselijke gemeenten weliswaar plannen mogen indienen, maar is de kern van het vernieuwingsproces dat er door de landelijke organisatie individuele innovatiepredikanten worden 'uitgezonden'.

Daarnaast wordt er binnen de PKN principieel gewerkt met teams. Bij de Remonstranten gaat het om individuele predikanten.

Bij de Remonstranten is ervoor gekozen de vernieuwing te belichamen door volwaardige predikanten of aankomend predikanten; binnen de PKN wordt rondom het pionieren steeds meer ruimte gezocht in de ambten. In een pioniersplek hoeft niet per se een predikant aanwezig te zijn.⁹¹ Er was de afgelopen jaren zelfs een zekere terughoudendheid tegen al te veel bemoeienis van theologen en predikanten.

Ook de methodische aanpak van de vernieuwing bij de Remonstranten en de PKN verschilt. De PKN gaat uit van een projectmatige aanpak rondom het concept van Michael Moynagh⁹²; de Remonstranten gaan inhoudelijk te werk op grond van de theologie van Christa Anbeek. Bij de PKN geeft dat soms een armoede op het gebied van inhoud; bij de Remonstranten is er een methodische en projectmatige lacune.

De pioniersbeweging van de PKN is organisatorisch stevig geborgd in de landelijke organisatie. Bij de Remonstranten moet die stevige borging nog zijn beslag krijgen.

Kracht

Zowel de aanpak van de PKN als de prille aanpak van de Remonstranten kent wat mij betreft sterke punten. De PKN is krachtig in het gieten van het pionieren in een 'maakbaar proces', met projectplannen, een projectleider, en zorgvuldige monitoring. Daarnaast is er goed nagedacht over de methodiek van het pionieren, waarbij er geput is uit de missionaire aanpak in Groot Brittannië. De diversiteit in geloofsbeleving die de PKN eigen is, en die aanvankelijk een zwakte leek, is uiteindelijk omgebogen tot een kracht. Door de Leergemeenschap als belangrijkste verbinding te definiëren, kon de diversiteit als 'verrijking' worden geframed, en worden benut.⁹³

De kracht van de innovatie bij de Remonstranten ligt in een verbindende onderliggende theologie die de innovatiepredikanten in staat stelt doordacht en gefundeerd verbinding met de gesecculariseerde samenleving aan te gaan. Door uit te gaan van de theologie van hoogleraar Christa Anbeek kan er opnieuw en zinvol contact gelegd worden

⁹¹ <https://www.protestantsekerk.nl/thema/mozaiek-van-kerkplekken>, 2019.

⁹² Michael Moynagh, 'Church for every context'. Londen, 2012.

⁹³ <https://www.nieuwwij.nl/actueel/ruimzinnig-pionieren-uien-pellen-en-diamanten-delven/>

met de samenleving waar de behoefte aan gesprek over zingeving, spiritualiteit en geloof onverminderd is. Dit brengt vormen en methodieken met zich mee, die aansluiten bij de eigentijdse mens. Ook het uitzenden van theologische professionals: innovatiepredikanten, die bevolgen zijn, en een assessment hebben gedaan op ondernemerskwaliteiten, is krachtig.

Zwakten

De breedte in geloofsbeleving is de achilleshiel van de PKN. Bij het pionieren zal er voortdurend aandacht moeten zijn voor de diversiteit aan motivatie en inhoud van de pioniers, om de eenheid in de beweging te behouden. Bij de Remonstranten speelt een andere kwestie die de eenheid in vernieuwing en innovatie bedreigt. De innovatiepredikanten, die 'frontaal koersen op de ervaring'⁹⁴, kunnen in conflict komen met de meer intellectuele, traditionele kant van de kerk.

Door de leidende projectmatige aanpak van de vernieuwing binnen de PKN, en het voortdurend communiceren van resultaten, kan een soort schijn-werkelijkheid ontstaan die geen recht doet aan wat er werkelijk gebeurt op de pioniersplekken aan geloofsbeleving en spiritualiteit. Doordat er bij de Remonstranten (nog) geen duidelijke methodiek is van evalueren en monitoren, bestaat daar het risico van onterechte beeldvorming, onduidelijkheid, onzekerheid en gevoel van miskennen.

Concluderend

Vernieuwingsprocessen gaan gepaard met wrijving, frustratie en conflicten. Dat is in de PKN niet anders dan bij de Remonstranten. Dat is eigen aan de 'schil van liminaliteit' die wordt gecreëerd. De weerbarstigheid is noodzakelijk om over de eigen schaduw heen te springen en de weg in het ongewisse in verbinding met het oude te vinden. Daarin kunnen de Remonstranten leren van de geleerde lessen van de PKN.

Het inrichten van een Leergemeenschap (Learning Community) is in dit proces belangrijk. Door het leren tot Leitmotiv te verheffen, wordt diversiteit gekaderd, kunnen mislukkingen verzilverd worden, en kan voortdurende toerusting en inspiratie een plek krijgen. Door de moederkerken en landelijke organisatie een structurele plek te geven in de aansturing van de Leergemeenschap (Learning Community) zijn ook die lijnen van communicatie en verbinding verzekerd. Van hieruit wordt de vernieuwing niet alleen inhoudelijk, maar ook projectmatig gefaciliteerd.

In de Leergemeenschap (Learning Community) wordt 'geleerd' op grond van een aantal basisnoties:

⁹⁴ Interview Christa Anbeek.

- De innovatie vindt plaats vanuit geloof en liefde voor de moederkerk; de verbinding tussen het bestaande en het nieuwe is van wezenlijk belang.
- Er wordt gewerkt aan een slechts deels 'maakbaar' proces; de ontwikkeling van geloof en spiritualiteit is afhankelijk van datgene dat de mens overstijgt.
- Tegelijkertijd is het voor het welslagen van dat proces van wezenlijk belang om te 'meten en te weten'.
- Innovatie brengt onvermijdelijk met zich mee dat er ook dingen mislukken. Dat is niet erg, daar kan van geleerd worden.

Het vraagt nogal wat van kerken om zich in deze tijd als een 'Baron van Münchhausen' aan eigen haren uit het moeras te trekken. Dat kan -denk ik- alleen in nauwe samenspraak met de eigentijdse samenleving, en vanuit zelfbewustzijn over de daaruit ontstane inhoud van 'heil'. Methodisch gezien is het balanceren tussen 'maakbaarheid' en 'Geest' van belang. Kerkgenootschappen die hiermee bezig zijn, kunnen, met respect voor elkaars anders-zijn, veel van elkaar leren en zouden nog meer dan nu het geval is, samenwerking moeten zoeken.

Aanbevelingen aan de Remonstranten

- Wees nog explicieter over de specifieke toegevoegde waarde van de Remonstranten. Doe dat met toegankelijke en eenvoudige taal.
- Zie de 'theologie van de kwetsbaarheid' als datgene wat de Remonstranten in missionaire zin uniek en aanvullend maakt.
- Stel een projectleider aan, ga projectmatig werken. Dit geeft grip, creëert draagvlak, en hiermee worden succes en falen ingebed en gekaderd. Een enthousiaste, gedreven projectleider geeft gezicht aan de vernieuwing.
- 'Meten is weten'; zorg voor een proces waarin voortdurend de resultaten van de innovatie gevolgd worden. Doe dat niet met het doel om af te rekenen, maar om te communiceren en te expliciteren wat er nu eigenlijk gebeurt in de innovatie.
- Als het belangrijk is dat de vernieuwingsplekken zichzelf financieel bedruipen, besteed daar dan van begin af aan aandacht aan en laat de innovatiepredikanten er een plan op maken. Kijk goed hoe de PKN het thema 'bestendinging' -weliswaar verlaat- heeft ingezet.
- Investeer in relaties met moedergemeente en landelijke kerk. Zowel de moedergemeente als de landelijke kerk moeten worden meegenomen in het vernieuwingsproces. Zij moeten toegerust worden in wat het betekent een vernieuwingsproces te starten en te faciliteren, en hoe zij een midden kunnen vinden tussen 'warme betrokkenheid' en 'loslaten'.

- Ga innoveren vanuit teams. Dat geeft de innovatiepredikant een steviger bedding, en maakt het proces duurzamer.
- Probeer het innoveren meer een 'grassroots proces' te laten zijn; nodig gemeenten nog meer uit zelf met vernieuwing en de bemensing daarvan te komen.
- Probeer ook diaconale plekken te starten. Dit is een wezenlijk onderdeel van kerk zijn. Bovendien geven dergelijke plekken goodwill in de samenleving en zijn hun resultaten het best te meten.
- Blijf screenen op 'ondernemerskwaliteiten' bij de mensen die vernieuwing en innovatie uitvoeren.
- Zoek aanvullende fondsen voor het vernieuwen.
- Communiceer dat mislukken/falen wezenlijk onderdeel is van vernieuwen. Leren is belangrijker.
- Houd niet te krampachtig vast aan de aanwezigheid van proponenten/ predikanten op de innovatieplekken. Ook door andere professionals of inhoudelijke gedrevenen kan innovatie plaatsvinden.
- Leg contact met het ruimzinnige pioniersgeestnetwerk van de PKN; inhoudelijk is er enorm veel overlap. Het pioniersgeestnetwerk kan zijn voordeel doen met wat er bij de Remonstranten is ontwikkeld aan theologie; de innovatiepredikanten zullen baat hebben bij de 'massa', de ontwikkelde methodieken en de geleerde lessen rondom pionieren.
- Onderzoek of samenwerking mogelijk is met het Landelijk Team Pionieren van de PKN, doe je voordeel met wat er al ontwikkeld is.
- Maak er geen marketing/communicatieplan van. Probeer het midden te vinden tussen een 'maakbaar' proces, en de omstandigheid dat de gang van geloof en spiritualiteit niet alleen van planbare inzet afhankelijk is.

Bibliografie

Boeken:

Nynke Dijkstra en Sake Stoppels, *Back to Basics*. Utrecht, 2017.

Remmelt Meijer en Peter Wieringa, *Herkerken*. Amersfoort, 2020.

Michael Moynagh, *Church for Every Context*. Londen, 2012.

Michael Moynagh, *Church in Life*. Londen, 2017.

Stefan Paas, *Vreemdelingen en Priesters*. Zoetermeer, 2015.

Stefan Paas, *Church planting in the Secular West*. Zoetermeer, 2016.

Websites:

<https://www.lerenpionieren.nl/>

<https://www.protestantsekerk.nl>

<https://www.remonstranten.nl/>

Brochures en rapporten:

PKN: 'Pionieren vanuit de Protestantse Kerk Nederland', Utrecht 2019.

PKN: 'Mozaïek van kerkplekken', Utrecht, 2019.

PKN: 'Op hoop van zegen', Utrecht, 2017.

PKN: 'Wie wil er missionair zijn', Utrecht 2020

Special 'Ad Rem. Zinspeelruimte'. Oktober 2017.

Diverse interne rapportages en publicaties Protestantse Kerk Nederland.